

Aleida Assmann: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás.*
Ford. Huszár Ágnes. Előszó: Erős Ferenc. Utószó: Heller Ágnes. Budapest, Múlt és Jövő. 2016. 288 oldal

Aleida Assmann – eredetileg németül, 2013-ban megjelent – kötetének fő témája a német emlékezetkultúra történeti kontextusba helyezett kérdéskörének vizsgálata. Előszavában Erős Ferenc rámutat: a Németországban 1967-ben közölt Alexander és Margarete Mitscherlich-féle *A gyászolásra képtelenül. A közösségi viselkedés alapjai* (ford. Huszár Ágnes. Budapest, Múlt és Jövő. 2014) című munka jelentett fordulatot az addig javarészt a múlt elhallgatására épülő alap-attitűdben, s részben e mű katalizálta a náci múlttal való hitelesebb szembenézelést. Assmann vizsgálódásai (és ezekkel párhuzamosan megemlíthető Giorgio Agamben *Homo Sacer* tetralógiája is, melyre egyébként Assmann nem utal) mindenekelőtt annak konstatálása és világos kinyilvánítása tekintetében jelentősek, hogy a holokauszt a *kommunikatív* emlékezet köréből (a tanúk távozása okán) a *kulturális* emlékezet körébe kerül át. Mint Erős hangsúlyozza, a kulturális emlékezet „aktív funkcionális emlékezet, amely újra és újra lehetővé teszi a múlt felidézését, az egymást váltó nemzedékek által történő átélését és elsajátítását. E folyamat egy emlékezetpolitikai térben zajlik”, és épp e térben „jön létre az emlékezetkultúra, amelynek mostani »rossz közérzetét« diagnosztizálja Aleida Assmann” (12), a „rossz közérzet” fogalmát Freud *Rossz közérzet a kultúrában* című művéből adaptálva.

Assmann előfeltevésének megfelelően legitim a kollektív emlékezet kutatása, és Reinhart Koselleck-kel szemben Assmann az *identitás*ra alapozva vonatkoztatja egymásra az emlékezetet és a történelmet (vö. 14). A német emlékezetkultúrában fordulatot jelentett a '68-as generáció „értelmezési hatalmának” háttérbe szorítása, s ehelyett az *emberi jogokból* kiinduló vizsgálódások érvényesülése. Assmann szerint a holokauszt-emlékezés folyamatában 1945 és 2005 közt húszéves szakaszok különböztethetők meg. Az 1990-es évekre a holokauszt *kiállítások*, *emlékművek* és *politikai szimbólumképzések* központi témájává vált, immár globális emlékezet-közösségeket hozva létre. Assmann könyve kitekint a posztszovjet térség (így Magyarország) emlékezetkultúrájára is, diagnosztizálva az *áldozati versengés* jelenségét a *kollektív szenvedéstörténet* függvényében. Az áldozati konkurencia meghaladására Assmann három modellt mutat be, az *inkluzív áldozatosság*ot, az *összekapcsolt vagy többirányú emlékezetet*, valamint a saját maga által javasolt (Jürgen Habermas diskurzus-elméletével rokonítható) *dialogikus emlékezetet*, melyben nagy hangsúlyt kap mind az áldozat, mind a tettes szempontjának elismerése a közös erőszakos történelemmel összefüggésben, miáltal „a másik fél traumatikus emlékeinek a saját emlékezetbe való integrálása révén felbomlanak a nemzeteken

belül létrejött egységes emlékezeti konstrukciók határai» (19).

A szerzői bevezetőt követően a kötet fejezetei négy egységbe foglalhatók: *Felajrás, hallgatás, emlékezés; A német emlékezetkultúra gyakorlati terepei; A nemzeteken átvélő perspektívák* s végül *Egy emlékezetkultúra kiindulópontjai*. A mű magyar kiadása mindezeket túlmenően – utószó gyanánt – részleteket közöl Heller Ágnes jelen kötetre vonatkozó olvasónaplójából. Utóbbi talán érdemes maga Assmann szövege olvasását megelőzően – Erős előszavával analóg módon egyfajta útmutatóként – elolvasni. Fontos gondolat Heller részéről, hogy „a holokauszt szakrálissá válása s a totalitárius hatalmak tetteinek historizálása nem állnak ellentétben egymással. Ellenkezőleg, ha azt mondom [...], hogy a holokauszt [...] a transzcendencia világába tartozó esemény, akkor semmi sem áll útjában a náciizmus, a bolsevizmus vagy a második világháború historizálásának” (278).

Heller zárógondolataiban azt is hangsúlyozza, hogy nem ért egyet azon Assmann által osztott elképzeléssel, miszerint a holokauszt Európa alapító mítosza volna: a holokausztból „semmiféle identitás nem eredeztethető önmagán kívül, még a zsidó nép identitása sem, [...] legfeljebb Európa bűntudatáé” (282).

A továbbiakban néhány fejezetet, illetve kérdéskört emelek önkényesen ki Assmann könyvéből.

A *hallgatás latenciája* című alfejezetben, melyben Assmann kritikailag rekonstruálja Hermann Lübbe főbb tételeit a II. világháború utáni német történelemről, hangsúlyos elem a *záróvonal* és az *elválasztó vonal* megkülönböztetése: mint írja Assmann, a „*pragmatikus záróvonal* az elhallgatás által végbement megszabadulást”, míg az *erkölcsi elválasztó vonal* a múlttal való radikális szakítást jelentette (71–72). A múlttal való viszonyulás ezen ellentétes formái generációs különbségeken alapultak:

míg a szülők nemzedéke a nemzet-szocialista rendszer hivatalos politikai elítélését „hallgatag többségként” elfogadta, de személyesen saját kötődése okán nem határolódott el tőle, a második generáció nyilvánosan és hangosan végbevitte a múlttal való szakítást, de egyidejűleg elfordult az új demokráciától is. Felvállalta a szülői generáció megoldatlan problémáját, „a múlttal való szembenézést”, és saját „nemzedéki tárgyává” tette (72).

Lübbe megközelítésének jelentőségét *A német emlékezetkultúra problémái* című fejezet *Political Correctness* című alfejezetében is kritikailag rekonstruálja Assmann.

A holokauszt egyediségéről, ábrázolási formáiról és az emlékezetkultúrában betöltött szerepéről folytatott 1986-os vitához kapcsolódva a nyilvános beszédekben és viselkedésben szigorú szabályokat vezettek be, amelyek „a történetpolitikai korrektség őreinek megrovó szavaitól való félelemmel” jártak együtt. Azóta nemcsak „az a német félelem létezik, hogy a nemzet-szocialista múlttól valami helytelent mondunk, vagy a puszta hallgatással vétünk”, hanem [...] a tabu megtörésére irányuló vágy is [érvényesül] (118–119).

Továbbá miáltal „a politikai korrektség esetében a társadalom *implicit* értékeiről van szó, [...] azt, hogy mi számít helyesnek vagy helytelennek, nem érvek támasztják alá, hanem a tabuizálás klímájában létrejövő kommunikációból kristályosodik ki”, tudniillik e tabuk megsértése „felháborodást, megbotránkozást és botrányt vált ki, [és] ezek aztán személyes rágalomkampányokba torkollnak. [...] Lübbe a döntő momentumot helyesen látja »az erkölcs stratégiai felhasználásában a politikai diszkvalifikáció eszközeként«” (119).

Assmann összegzése szerint (melyben értelem szerűen a *dialogikus emlékezés* elvét alkalmazza)

a politikai korrektség körül felcsapó ingerültség hullámai világos szimptomái annak, hogy szükség van állandó eszmecserékre, egymás véleményének megismerésére és visszajelzésekre a normatív határok aktuális biztosításának és rugalmas kezelésének érdekében. Az a rossz közérzet, amely elemez és kritizál, nagyon fontos előfeltétele az állandó önmegfigyelésnek. Egy olyan rossz közérzet ezzel szemben, amely nem fejezheti ki magát világosan, nem akar vagy nem tud érvelni, nehezen tud egy olyan kritikai vitában részt venni, amely valamit felmutat, megvilágít, mozgásba hoz vagy megváltoztat. Egy populista miliőben ez a ki nem mondott valami könnyen változhat a hallgató többség gyűlölködésévé a véleményformáló kisebbséggel szemben (123).

A *Moralizálás és historizálás* című alfejezet záró gondolatainak megfelelően „az emlékezetkultúra és historizálás, a jövő és múlt egymást nem zárják ki kölcsönösen, hanem a múlthoz való viszony két legitím és egymást kiegészítő formáját alkotják” (139). Mint Assmann hangsúlyozza,

a holokauszt által létrehozott történelmi cezúra, amely [...] fél évszázados késéssel hatolt be az emberek tudatába [...], betekintést ad egy olyan elképzelhetetlenül hatalmas szenvedéstörténetbe, amely már nemcsak a történészekre tartozik, hanem létrehoz egy maradandó identifikációs kapcsolatot az áldozatokhoz, a tettesekhez és a történettel bármilyen kapcsolatban levő más emberekhez. A történelmi identifikációs kapcsolat [...] nemzeteken átnyúló emlékezéssé szélesedett, amely kinyi-

tott a múlthoz vezető más kapukat is, és lehetővé tette, hogy addig elhallgatott erőszak történetek hasonlóképpen megszólaljanak és meghallgatásra találjanak (140).

A második egység *A két német diktatúra* című alfejezetében Assmann fontosnak tartja kiemelni Bernd Faulenbach történész megoldási javaslatát a náci és a kommunista diktatúra pozicionálására a német nemzet-tudatban. Assmann parafrázisának megfelelően Faulenbach két vonatkozó tétele tehát az alábbi: „A sztálinizmusra való emlékezés nem *relativizálhatja* a holokauszt emlékezetét”; „a holokausztra való emlékezés nem *trivializálhatja* a sztálinizmusra való emlékezést” (152). A Németországban ma is észlelhető, az egykori NDK megítélésében még fennálló két eltérő értékelés meghaladását szorgalmazza Assmann:

a kommunizmus erőszak történetére való emlékezésnek le kell válnia a hidegháború ellenségkép-sztereotípiáiról, és az áldozatok konkrét tapasztalatainak talaján kell felépülnie. Egy olyan emlékezetkultúra, amely összeköti a sztálinista-kommunista áldozati tapasztalatot a holokausztra való emlékezéssel, megerősítené az európai emberjogi krédót, és megóvná az európaiakat attól, hogy visszahulljanak az erőszak dicsőítésébe és az autokratikus struktúrákba (163).

A harmadik egység egyik alfejezetében Assmann külön foglalkozik Michael Rothberg *összekapcsolt emlékezetek- (multidirectional memories-)* elméletével, melynek metodológiai újdonsága egyrészt abban állt, hogy „az emlékezetről szóló tudományos diskurzust a nemzeti szintről a nemzetek fölötti szintre helyezte át” (231), másrészt – Assmann parafrázisában – „hasonlóságot lát ott, ahol mások különbözőséget”,

tudniillik a hasonlóságok/analógiák felfedezése (a „holokausztizálás” [„*Holocaustisierung*”] révén)

az empátia és a szolidaritás lehetőségeit tárja fel. Így jönnek létre ambivalenciák ott, ahol addig egyértelműség volt, mivel a holokauszt egyedisége ebben a megvilágításban hídnak bizonyul, amely elvezet más traumás emlékezésekhez, ezek pedig éppen ezzel kapcsolatban válnak láthatóvá és érvényessé (233).

Ugyanezen egység záró alfejezetében foglalja össze Assmann saját (jelen recenzióban már említett) emlékezetkultúra-kon-

cepcióját, a *dialogikus emlékezést* (253–263). A negyedik, befejező egységben Assmann öt pontban fogalmazza meg az általa adekvátnak tartott emlékezetkultúra előfeltevéseit (265–275).

Aleida Assmann művének magas színvonalú magyar fordítása mind a (történelem-, judaisztika-, germanisztika-, kulturális antropológia-, kisebbség- stb.) kutatók, mind a bölcsész- és társadalomtudományi területen végző egyetemi hallgatók számára (főleg az MA és a PhD szintű képzésben) nélkülözhetetlen tudományos forrás, ugyanakkor nagy perspektívájú áttekintést és útmutatást ad a szélesebb értelemben vett, érdeklődő olvasóközönség részére is.